

en en eerlijk,
van buiten
en, met wien
eldlijke over-
menschenlijke
ielyk-humaan
ling geweest,
nde instituut,
en vocatieven
soonlijk aan,
vormd predi-
ij houdt voor
id. Dan komt
en ook geen
p „onze eigen
alsof dat wat
indaag en nu
r Chr. Geref.

der refor-
kte.

eld met de
er, dien vindt
zelfs de disci-
Matth. 19 de
terugvoerde
ne was het

RLOST, juist
te roepen.

ZIJN mond
dus uit dank-
brachten...”,

K. S.

e.

eeuw niet de
vaderland ge-
later de Dole-
eds meer dan
t alleen histo-
hebben, kun-
Waren de be-
ten grondslag
scheiding ook
„en de Dole-
is? Of bestond
ginsel? En in-
dien aard en
ken, die door
mogelijk met
chijn gekomen
of het beginsel
rd aangedaan?
ding en greep
iemde kerken-
afkomst, zich
igen? Of prac-
1892 natuur-
en verkrach-
86, hetzij van

sk naar de be-
eantie zetten,
genschouwen te
aarin deze be-

ongeveer gelijk
; door Kuyper
Cock bestond
Begrip ook de
lsche Synode,
19" uitgaaf. En
1883, bezorgde
Drie Formu-
na niet als het
maar desniet-
dere en vooral
teekenis is ge-

waarom hij tot
rdt hij zelf in
ligen de oogen
nam te maken,
te verlost, en
t van God zoo
eb ik gemeend
on zijn om de
meerden door-
le synode, door
erkrijgbaar te
in een zuivere
der Godzalig-
n inzonderheid

a Kuyper, dan
luid te hooren
dheid van wat
eeftl. „Waarom
is per jaar deze
arshoek leggen,

de Cock, 2 65-66.

In een brief van den 10 Juli constateert Capadose dat Le Roy en Engels³⁾ e.s. zich naderhand kennelijk hebben aangesloten bij het standpunt door hem in zijn Ernstig Woord⁴⁾ ontwikkeld, „hoezeer hun gevoelen en standpunt als een nieuw voorstellende”. In de Stemmen wordt dit pamflet van Le Roy een „allergewichtigst werkje” genoemd; terwijl reeds vroeger in dezelfde Stemmen met ingenomenheid gewag werd gemaakt van de adressen van Engels en Le Roy en van Von Baumgartens Gedachten....

In November '34 bespreken de Stemmen Engels' waarheid en geloof, onder het hoofd: Eene kerkelijke stem over waarheid en geloof, waarbij in een noot wordt aangegevend: „Wij verblijdden ons echter in dit tweede stukje niet die hevige en personele beschuldigingen tegen hen (die Separatisten werden genoemd, K.) te vinden, die wij in het eerste met leedwezen aantreffen.”⁵⁾

Reeds eerder had Capadose over Le Roy's werkjes een en andermaal aan Da Costa geschreven, in minder gunstigen zin dan hierboven. In Aug. 1834 heet het: „Dezer dagen heeft Do le Roy weder een boekje uitgegeven; ik heb het nog niet gelezen, maar ik verneem het is more solito — ja en neen”. Van nu af vindt men telkens gewag gemaakt van Le Roy in de correspondentie van Capadose met Da Costa. Begin Dec. '34 schrijft Capadose: „Do le Roy helt zeer naar Scholte over. Doch van deze zal mij ook niets verwonderen”. In Mei '35 deelt Capadose aan Da Costa mede dat Koenen hem in diens laatsten brief had gevraagd: „waarom hij toch zoo tegen le Roy is: hij zelve (Koenen) en ook gij (Da Costa) dachten toch gunstiger over hem”. Capadose merkte, 7 Juli 1835, op, dat v. d. Kemp hem het stuk van Le Roy had gebracht, bij de lezing daarvan ziet Capadose, dat hij „door Gods zegen niet geheel vruchteloos geschreven heeft, hoewel ook in zijn stuk punten komen, die hem minder behagen en de geheele voordracht wat heel langwijd is”. In dezen zelfden brief deelt hij nog mede: „Het stuk van Engels heb ik laten komen en heb er het een en ander dat zeer uitnemend goed is reeds in gelezen, hoezeer mij de ondraaglijke hoogmoed, waarmede de man schrijft, mij zeer tegenstaat en vooral zijn zeer laakbare verwerping van den brief van Jakobus. Daarentegen spreekt hij de taal eens oprecht en is ijvervolle voorstander van het goede en wat de kracht en het kernachtige in zijn schrijven betreft mijns inziens verre boven Le Roy te stellen”.

Engels' adres vindt Capadose „zeer wel”, zoo schrijft hij in September '35 aan Da Costa, „en bevalt hem beter dan alle die hij nog gelezen heeft”; alleen het doet hem leed, „de namen der overige leeraren er niet bij te vinden”. In Maart '38 deelt Capadose met ingenomenheid mede vernomen te hebben, dat „Engels en Le Roy ieder afzonderlijk bezig zijn met iets te schrijven”.

Capadose dan schijnt eerst niet al te hooge gedachten gehad te hebben van Le Roy, immers in Den Haag hoorde hij van een stukje door dezen geschreven, dat het more solito, ja en neen, was. Ouder gewoonte!

Van wien hoorde hij dit?

Uit den kring der „Haagsche vrienden”!

Daartoe behoorde toen reeds mr G. Groen van Prinsterer, echter nog niet in al te nauw verband. Immers hij liet o.a. Capadose, tot diens teleurstelling weten, dat hij hem niet bij zich kon ontvangen. Groen van Prinsterer nu had van een vriend ter lezing gekregen in het voorjaar van '34, met eenige stukjes van Newton, levens twee geschriftjes, Engels' Ontboezeming en Le Roy's Woord ter behartiging. Na de lezing daarvan zond Groen de boekjes terug en voegde daarbij een schriftelijke breede beschouwing, waaraan hij de voorkeur gaf boven eene bespreking van mond tot mond. Ze is gedateerd 31 Maart 1834 en berust in handschrift in het Rijksarchief. Hij eindigt zijn brief met de woorden: „deze schriftelijke uiteenzetting van

3) Engels schreef:

Ontboezeming over de godsdienstige denkwijze, vroomheid en zagtmoedigheid in de Hervormde Kerk, bijzonder met betrekking tot de leeraren; door R. Engels. — Groningen, R. J. Schierbeek, 1834.

4) Ernstig en biddend woord aan de getrouwe leeraren der Hervormde kerk in Nederland, betreffende den tegenwoordigen toestand van de kerk en derzelve synodale bestuur, door A. Capadose, med. doct. — Amsterdam, bij W. Messerschert, 1835.

Nog schreef Engels:

Aan al mijne Hervormde landgenooten, ter verdediging van mijn, in het verleden jaar bij de algemeene Synode ingeleverde adres: en tot verdere voorzetting en uitbreiding van het daarbij beoogde doel van eene grondige herstelling en tevens ware bevrediging der Nederlandsche Hervormde kerk, door J. J. le Roy. — Rotterdam, Van der Meer & Verbruggen, in 8°, (II) en 118 blz.

5) Ontboezeming over de godsdienstige denkwijze enz. (als 't vurig), door R. Engels. Tweede druk. Groningen, A. J. Schierbeek, 1834, in 8°, (VI) en 80 blz.

Daartegen verscheen: Bedenkingen over de ontboezeming van R. Engels, door een onderzoekend Gereformeerd Protestant. — Groningen, M. Smits, in 8°, 76 blz.

Waarop weer volgde: Waarheid en geloof, of Mijne ontboezeming, in eenige voornaamste bijzonderheden nader opgehelderd en ontvouwd, door R. Engels. — Groningen, R. J. Schierbeek, 1834, in 8°, (VIII) en 100 blz.

De brochure van Von Baumgarten, waarop de Cock doelde, droeg den titel:

Godachten omtrent den toestand der Nederlandsche Gereformeerde kerk. Een woord aan allen, die het niet die kerk wel meenen; geschreven na de Synode van 1835, door G. J. F. Cramer von Baumgarten. — Groningen, R. J. Schierbeek, 1835, in 8°, (VIII) en 120 blz.

mijn gevoelen, lieve P. (Elout?, K.) zal u, vlei ik mij, het bewijs zijn, zoowel dat ik ernstig over onze conversatie nagedacht heb, alsook dat het veel spreken over deze zaak mij minder aangenaam en nuttig voor u en voor ons voorgekomen is; vooral ook daar ik mij, evenals u, gaarne vereenigen zou met de belijdenis van Do Engels, p. 5, ook in hetgeen hij van de omkeering van de orde des heils heeft gezegd; en mij althans ook weder in deze plegtige dagen, evenals u en Betsy (zijne vrouw?, K.) vereenigd heb met de schoone belijdenis der kerk, waarvan wij allen ledematen zijn”.

Hoewel Groen in het begin van dezen brief beugt de „brochures van Engels en Le Roy nog eens geheel herlezen te hebben met de meeste aandacht en belangstelling en daardoor in zijne ingenomenheid met beide stukjes is bevestigd geworden”, zoo dunkt hem, „juist omdat hij gaarne erkent dat hem de inhoud, bijna in alle opzichten uitnemend bevalt, even openhartig te moeten uitkomen voor hetgeen hem daarin minder loffelijk schijnt”. Hij kan dat „in één punt samentrekken: Het komt mij namelijk voor, dat beide schrijvers wat te veel geven en nemen, wat te veel op denzelfden afstand van hetgeen zij de twee partijen noemen, willen staan”. Dan volgt een beschouwing zoo meesterlijk, zoo teeder en oprecht, dat het me innig leed doet, haar plaatshalve niet te kunnen opnemen. Hij vraakt wat Engels zegt van de Separatisten, en vervolgt: „Ik spreek niet van de uitdrukkingen tegen De Cock; de woorden, „schuimbekkende en bijtende dolle hond, razende dier”, ontsieren het schoone boekje, en ik heb te veel achting voor den schrijver om te betwijfelen dat hij over dit liefdeloos en onchristelijk schelden reeds een opregt en bitter berouw zal hebben gevoeld. Maar hetgeen mij ook vreemd voorkomt, is dat gedurig herhalen der uitdrukkingen: „Separatisten, Secte der Separatisten”, „Wie worden toch hiermede bedoeld”? zoo vraagt Groen.

Wat Le Roy's stukje betreft, „geloof ik”, zoo gaat hij voort, „kunnen echter gelijksortige aanmerkingen worden gemaakt. Het in 't midden staan, het onpartijdig zijn, gelijk hij dit schijnt te wenschen, kan ik niet zonder eenige nadere verklaring wenschelijk en prijselijk achten.”

• • •

Nadat ik deze wonderschoone uiteenzetting had gelezen; daarna nagegaan wat de Stemmen oordeelen van de „stukjes” bovengenoemd, en Capadose's correspondentie met Da Costa mij was ontsloten, prees ik bij vernieuwing het klaar inzicht van Hendrik de Cock in het karakter van den strijd zijner dagen, overwegende dat dit, zonder dat hij daarvan kennis droeg, toch in de kern overeenstemt met het oordeel gevormd door een Groen en Capadose, in hun brieven medegedeeld aan hun vrienden.

Het boekje, door Capadose met verontwaardiging gelezen, is, nadat ik wat ik boven mededeelde, overwoog, mij zeer waardevol geworden!

G. KEIZER.

Bronnen-Publicatie.

Aan bewerking van de geschiedenis der Afscheiding heeft het nu een eeuw lang niet ontbroken.

Het tijdschrift „De Reformatie” met zijn vele berichten omtrent de vervolging was van meelaf een goudmijn. De opeenvolgende synodale Acta hielden ons van den gang van het nieuwe kerkelijke leven geregeld op de hoogte. Een complete uitgave van de officiële stukken betreffende den uitgang uit het Nederlandsch Hervormd Kerkgenootschap bevatte een schat van belangrijke bescheiden. Tegelijkertijd zag een uit de bronnen geputte levensbeschrijving van Hendrik de Cock het licht. Weldra verschenen aan de Utrechtsche Universiteit twee proefschriften als historisch-critische studies over de Afscheiding. Voorts heeft meer dan één schrijver van ouder en jonger datum in levende letters een samenhangend geheel van de geschiedenis dezer kerkelijke beweging te boek gesteld. En van de groote persoonlijkheden als De Cock, Scholte, Van Velzen, Brummelkamp, Gezelle Meerburg en Van Raalte bezitten we thans frisch-gekleurde, scherp-geteekende beeltenissen. Ook vroeger voorbijgezeene figuren als Budding, Van Hall, Duin, Van der Meulen, Meister Albert en Broekema, staan nu in belangwekkende houding als nieuwe gestalten uit dien heldentijd voor ons oog. Verder gaf menige oud-afgescheiden gemeente reeds een gedenkchrift van haar oorsprong en verleden in druk. De strijdschriften, smeekschriften en smaadschriften uit die dagen zijn thans met nauwkeurigheid onder de oogen gezien. En van de geboorte-acte zelve der Afscheiding werd een lithografisch-getrouwe weergave bezorgd.

Waarlijk, het navorschen en beschrijven van de geschiedenis der Afscheiding heeft in de afgelopen honderd jaren reeds tot verrassende uitkomsten geleid.

Toch geeft dit verblijvende resultaat ons nog allerminst stof tot roemen.

Reeds in 1880 schreef Professor M. Noordtzi, dat Verhagens eenvoudig verhaal geen de minste

aanspraak maakte op wetenschappelijkheid; dat het meer apologetisch dan critisch was, en dat voor het laatste de tijd dan ook nog niet gekomen scheen. En zelfs met betrekking tot Keizers jongste studie, lezen we in de „Reformierte Kirchenzeitung” van 21 Juni 1934 de opmerking, dat ze te weinig zuiver wetenschappelijk was. Volgens dezen recensent moet men kiezen tusschen een beknopte, naar de uitgegeven bronnen verwijzende populaire beschrijving, die daardoor tot verder onderzoek kan aanmoedigen, of een zoo volledig mogelijke uitgave der bronnen, die eerst een gansche reeks van monografieën zal doen ontstaan, en aldus ten slotte een wezenlijke geschiedenis der Afscheiding mogelijk maken. Weliswaar merkt men op elke bladzijde, dat Keizer zeer goed met de bronnen bekend is (hij beschikte over het rijke familie-archief van De Cock) en men mag hem dankbaar zijn, dat hij ook zoo vele persoonlijke herinneringen heeft laten drukken. Maar hij moest toch liever met anderen al deze brieven enz. uitgeven of laten uitgeven.

Bedoelde recensent herinnert er dan verder aan, hoe Kuypers initiatief in de vorige eeuw door de Marnix-Vereeniging eens den stoot heeft gegeven tot een machtige ontwikkeling van de geschiedschrijving der Nederlandsche Hervorming. Of de hollandsche boekenmarkt, naast het breed opgezette en met waardevol illustratie-materiaal verrijkte standaardwerk van Keizer, in de eerstvolgende jaren nog ruimte zal hebben voor zulk een bronnen-publicatie als boven werd aangeduid?

Recensent hoopt, dat het Herdenkingsfonds onder voorzitterschap van den Minister-President Dr H. Colijn daarop het noodzakelijke, bevestigende antwoord zal geven. Een sobere, goedkope, met zeer korte aantekeningen, maar met veelomvattende opgaven voorziene, volgens streng wetenschappelijke methoden ingerichte publicatie van bronnen der Afscheiding, zou, naar het inzien van den recensent in de Reformierte Kirchenzeitung, dringend noodig zijn. Hij geeft toe, het is een reuzenonderneming; niet voor één man alleen, maar voor een geslacht! In het eeuwjaar der Afscheiding kon er echter een begin mee worden gemaakt.

Naar mijn bescheiden meening verdient dit voorstel alleszins toejuiching. Trouwens, Keizer zelf begint zijn boek met een overzicht van de bronnen voor de geschiedenis der Afscheiding. Er is vooreerst een mondelinge overlevering van ooren ooggetuigen. En het geslacht van heden moet zich haasten tot deze bron te gaan, eer de snelle loop der tijden haar voor immer zal hebben gestopt. Dan komen de schriftelijke bronnen in aanmerking: brievenmateriaal, dat nog wacht op schifting en ordening; de nog slechts ten deele geraadpleegde archieven van onderscheidene kerken, classicale en provinciale kerkbesturen; van rechtbanken, gevangenissen en burgerlijke gemeenten. Voorts de Provinciale archieven. Maar bovenal het Rijksarchief. Hier liggen nog stapels portefeuilles te wachten op bewerking, bevattende geheime correspondentie tusschen de Departementen van Justitie en Eeredienst; en van beide met den Koning, Provinciesgewijs geordende mappen met waardevolle documenten slapen daar nog onder het stof. 't Is een onbegonnen werk voor één persoon al die portefeuilles te doorsnuffelen. Er zou echter al veel gewonnen zijn, wanneer ze geïnventariseerd werden. En van nog meer belang is het, dat ze worden gepubliceerd. Maar dat zou een kostbare onderneming zijn!

Met blijdschap vernamen we intusschen, dat het Herdenkingscomité zich inderdaad ook ten doel stelt om de oorkonden van de geschiedenis der Afscheiding op te sporen, te verzamelen en in bruikbare uitgaven ter beschikking van deskundigen te stellen. Maar aangezien de afzet van dergelijke publicaties op onze beperkte Hollandsche markt onmogelijk de aanzienlijke kosten van opsporing, copiëring en drukken der oorkonden dekken kan, rekent men op den geldelijken steun van allen, die belang stellen in deze zeer gewenschte onderneming.

Moge dan welhaast een vernieuwd en grondig onderzoek der bronnen een wetenschappelijke bewerking van de geschiedenis der Afscheiding voorbereiden; niet partijdig apologetisch, maar onvooroordeeld critisch; opdat ons nageslacht bij het tweede eeuwfeest volkomen zekerheid hebbe betreffende punten, die nu nog om beantwoording vragen; als daar zijn:

In hoever bestaat er verband tusschen de Afscheiding en het Reveil? Ligt het conventikelwezen aan de Afscheiding ten grondslag? Voltrok zich in de Afscheiding de „nadere reformatie” der 18e eeuw? Wat was destijds de stichtelijke lectuur der vromen? Was het een afscheiding van de Kerk of van het Kerkbestuur? Hoe is de verschillende lezing in den tekst der acte van Afscheiding te verklaren? Wordt met „Separatie” iets anders bedoeld dan met „Afscheiding”? Was „afgescheidene” oorspronkelijk al dan niet een scheldnaam?

Ging het in de Afscheiding om de Gezangenkweslie? Was het doopen van kinderen uit andere gemeenten verdedigbaar? Is de lijfspreuk: „blind in de uitkomst, ziende in het gebod” van De Cock zelf? Bestonden de Afgescheidenen meerendeels uit armen naar de wereld? Waarom is De Cock nooit tot voorzitter van een Synode gekozen? Wordt